

УДК 821.161.2-94.09"18"(043)

ГАЛИНА БОНДАРЕНКО, ВАЛЕРІЯ ПУСТОВІТ

м. Сєвєродонецьк

g.p.bondarenko@mail.ru

ДУХОВНІ ВИМІРИ ЖІНОЦТВА XIX ст. ЯК ОСНОВА МОРАЛЬНИХ АВТОРИТЕТІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

У статті аналізується специфіка жіночого тексту, увага дослідників зосереджена на провідних жанрах мемуаристики в письменницькій спадщині XIX ст. Окремий акцент зроблено на листуванні провідних діячів, їхній ролі у відродженні національних основ виховання, встановленні рівних прав з чоловіками. Наведено фактичний матеріал про самовіддане служіння перших речників жіночого руху.

Ключові слова: жінка, лист, жіноче письмо, духовність, нація.

Розвиток сучасного українського суспільства характеризується активізацією жіночої діяльності в усіх сферах життя, не стає винятком і література, у якій сьогодні розгортається активність і розмаїтість жіночої творчості та інтелектуального жіночого дискурсу. Важко однозначно сказати, яка ще епоха дала світові такий потужний вибух літературної творчості, включаючи публіцистику, щоденники й епістолярії, як XIX ст., той період розвитку й становлення, коли жінка стала виборювати свої права в чоловічому світі. По праву моральними авторитетами української нації в бурхливому й неоднозначному XIX ст. можна вважати просвітительок Христину Алчевську й Марію Загірню, вірну дружину й товаришку П. Куліша Ганну Барвінок, Наталію Кобринську, Софію Русову, Ю. Шнайдер та ін.

Більшість жіночих спогадів, щоденників, нотаток, листів кінця XIX – початку XX ст. і до сьогодні не введені до історичних і літературних дискурсів, незважаючи на те, що правдиво відтворюють добу, подають інформацію про культурну діяльність певних верств населення, відбивають цікаву, насичену фактами, подіями, зустрічами історію життя. У мемуаристиці Марка Вовчка, С. Окуневської, Є. Ярошинської, О. Кобилянської, Лесі Українки, Олени Пчілки, Л. Старицької-Черняхівської та ін. відбита історія руху за жіночу емансипацію, відтворена історія жіночих товариств і видань тощо. Ці видатні письменниці та громадські діячки докладно, щиро і правдиво змальовують власний шлях до звільнення.

Жіночі мемуари становлять особливий інтерес для науковців, що зумовлено своєрідним складом розуму жінок, який впливає на світобачення й світосприйняття, а це, у свою чергу, позначається на мемуарних записках. Жінки по-іншому розставляють акценти, тому порівняння одних і тих самих проблем, висвітлених у чоловічих і жіночих мемуарах, може привести до оригінального та неординарного тлумачення інформації про певні історичні чи суспільні явища та події.

Повсякденне життя, яке в патріархальному світі вважали традиційною сферою діяльності жінок, рідко опиняється в полі зору мемуаристів-чоловіків. Вони найчастіше акцентують увагу на важливих історичних подіях, екстремальних ситуаціях, більшість сторінок їхніх творів присвячені видатним постатям. У жіночих текстах зафіксовані буденні поняття і способи розуміння світу, які досить часто є нецікавими для чоловіків. Розповідь про приватне життя, повсякденний побут, дітей, родину завжди була цікавішою, емоційнішою і жвавішою в жіночих спогадах, автобіографіях, нотатках, ніж у чоловічих, оскільки жінки зображують сферу свого життя, близьку і зрозумілу для них самих. Дослідниця російської воєнної мемуаристики першої третини XIX ст., Т. Томіліна звертає пильну увагу на типологічну своєрідність вияву особистісного начала жіночої мемуарної прози, зокрема наголошує: «У мемуаристок-жінок на першому плані – людина та її доля, пропущені крізь фільтри пам'яті, уяви й мистецтва. На відміну від екстравертивної чоловічої

мемуаристики, твори якої швидше схожі на офіційно-публічний портрет, жіноча інтровертивна мемуаристика характеризується більшою емоційною насиченістю й активним розвитком творчої уяви. Ці функції утверджували право жінки-мемуаристики не тільки на «побутописання», але й на «дописування» життя, відчуттів через свою рефлексію та переживання» [7, 7].

Жінки в мемуарах та автобіографіях, на відміну від листів, рідко приховують свої особисті симпатії й антипатії, суб'єктивні оцінки, їхні коментарі, як правило, вирізняються особливою емоційністю, експресивністю та відвертістю. Проблематика жіночих творів, зокрема мемуарів, сприймається як другорядна саме чоловіками, оскільки вона для них неактуальна і малозрозуміла. Багато що із написаного жінками віддзеркалює їх погляди, звички, досвід, відмінний від чоловічого. Реципієнт-чоловік у своєму читацькому і життєвому досвіді не знайомий чи мало знайомий із суто жіночими контекстами. Непопулярними в чоловічому дискурсі є теми стародівочства, жіночих заздросців, жіночих стосунків з подругами, колегами, сусідками, сестрами. «Аналіз творів авторів-жінок дає змогу простежити чітку гендерну специфіку творчої психології та авторську стилістику. Це цілком природне явище вперше термінологічно було обґрунтоване К. Юнгом з метою позначення протилежних, відмінних типів духовних устроїв жінок та чоловіків (екстраверсія та інтроверсія)» [7, 6].

Метою нашої статті є визначення специфіки жіночого тексту, зокрема аналіз провідних жанрах мемуаристики в письменницькій спадщині XIX століття.

Неординарна постать Марка Вовчка впливається в літературний контекст XIX ст. як зразок самовідданого служіння жінки батьківщині. Про її неординарність свідчить такий факт: Катерина Юнге, дочка графа Толстого, писала: «...Всі чоловіки сходять від неї з глузду: Тургенев лежить біля її ніг, Герцен приїхав до неї в Бельгію, де його мало не схопили, Куліш через неї розійшовся з жінкою, Пасек захопився до того, що кинув свою працю, свою кар'єру, змарнів увесь і їде з нею, незважаючи на те, що брат тільки-но видужав піс-

ля гарячки, а мати захворіла з горя...» [Цитуємо за: 6, 82]. Мемуарна спадщина авторки «Народних оповідань» складається лише з листів, які допомагають висвітлити її роль у розвитку суспільної думки, літератури, і, звичайно, провідна роль належить письменниці у започаткуванні феміністичної традиції. Цілком слушно зазначає В. Агеєва: «...Незаперечним є той факт, що величезний вплив на творчість письменниць-модерністок (Лесі Українки, Ольги Кобилянської) мала Марко Вовчок» [1, 17]. Листи авторки дають можливість визначити її роль в національно-культурному розвитку українства, зокрема в започаткуванні феміністичного руху. У листі до професора С. Єшевського (11 вересня 1864 р.) вона повідомляла про влаштування притулку для дівчаток і говорить про роль жінки в суспільстві: «Мене дуже тепер хвилює думка, скільки б могли зробити жінки, священицькі доньки і дружини, і що вони нічого не роблять» [3, 425].

Ідеї Марка Вовчка представлені більш повно в громадській діяльності, ніж у літературній та мемуарній. Вона наголошувала на визначній ролі жінки в суспільстві, яка зможе відродити не лише національну свідомість у родині, а й підняти до роботи свідому інтелігенцію. Наприкінці 1870 р. вона писала до свого товариша Ф. Лазаревського: «Я живу по-старому, с тою тільки різницею, что теперь каждый понедельник у меня толпа женщин. Все ищут работы. Многие приезжали и приезжают из провинций. Все хотят работы. Нет, это не прихоть уже, а потребность. Приезжают не одни молоденькие, а всякие: и пожилые, и зрелые, и даже старые. Это поголовное восстание» [2, 108]. Уся діяльність письменниці була спрямована на сприяння становленню жіночої особистості, спонукання до дії, зацікавлення новими ідеями тощо – це можна вважати своєрідним проявом націєтворення в духовному відродженні жінки нової країни. На підтвердження цього зацитуємо рядки з листа Г. Панової до письменниці: «Ви силою свого таланту в одних розбудили, в інших зміцнили стільки чесних, світлих понять; не зупиняючись на цьому, ви тепер не тільки прикладом, а й сприянням закликаєте жінок до корисної діяльності» [2, 106].

Національна позиція Олени Пчілки витворила цілу епоху в літературно-культурній думці України. Громадська діячка, педагог, редактор, видавець наукових і художніх творів, зрештою, етнограф, фольклорист тощо. Ця енергійна, вольова жінка, яка вела активну громадську і політичну діяльність, заклала міцні підвалини для відродження української нації. Родинні зв'язки з Драгомановим, свідоме виховання дітей патріотами своєї держави, щоденне обстоювання культурних та історичних надбань українства – уся ця атмосфера, в якій перебувала Олена Пчілка, свідчить про витворення і збагачення української духовності. Сміслом свого життя вона вбачала формування нового світогляду, який би створювався на ґрунті національної ідеї. Вона добре розуміла, що в разі руйнації національних традицій людина втратить мову і належність до своєї нації. В автобіографії Олена Пчілка писала, що, обравши шлях свідомого українства, все життя присвятила служінню Україні.

Недаремно сьогодні досліджуючи спадщину письменниці, її вважають утіленням національної гідності. «Мати шістьох дітей, Олена Пчілка дбала насамперед про виховання національно свідомого українця, громадянина-патріота з розвиненим почуттям національної ідентичності, людини з високою культурою серця, сильного характеру і міцної ідеї й великої сили переконань. Прикладом для наслідування була вона сама, її чоловік; рідне слово, пісня, звичай, традиція були тим інструментом, яким вона шліфувала душі своїх дітей» [4, 245–246].

Прикладом самовідданого служіння рідному народові є діяльність Уляни Кравченко (справжнє ім'я Юлія Шнайдер) – видатної жінки, педагога, філософа, письменниці й громадської діячки. Життєвим орієнтиром на довгі роки педагогічної майстерності була філософія патріотизму й любов до покривдженого народу: «Не зупиняйся, йди, куди тебе веди, тривай, щоб не забула обов'язків і не жалувала марне страчених хвилин молодости. Перед тобою свята ціль; іди, добувай усіх сил, а твоя праця принесе золоті жнива, бо і яка ж праця кращі жнива принести зможе, як не та, що сягає до підстави суспільства?!...»

[5, 29]. Свій життєвий досвід просвітителька виклала у збірці нарисів автобіографічного характеру «Спогади вчительки» (1887), у яких на основі власного досвіду роботи в школах у Бібрці та с. Стоки (нині село Перемишлянського р-ну Львівської обл.) розповіла про занедбаний стан освіти в Галичині й важку долю вчителя.

Філософські настанови народної вчительки, висловлені в її роздумах, по праву можна вважати афоризмами: «Бажаю мати час так поділений і виповнений, щоб відчувати, що в кожній хвилині роблю щось корисне»; «Глибока наука – навчання других, і до того малих дітей» [5, 27]. Цінними для сьогоденної дидактики є рекомендації до організації шкільного навчального процесу: «наука (у школі) відбувається тут без програми – плану – без провідної ідеї; тільки механічним читанням та вічним переписуванням тих самих узорів до красного писання» [5, 28]. Вже наприкінці XIX ст. У. Кравченко наголошувала на недосконалому викладанні на вчительських курсах і повній відсутності практики, що позначалося на низькому рівні знання не лише базових предметів, а й навичок спілкування з дітьми. З огляду на це обрала для себе завдання: «Бути самостійною і не оглядатися ні на кого. В інтелектуальному й моральному веденні дитвори буду старатися пізнати душу дитини. Все треба приготувати матеріал до лекції, уваги прийдуть при самій науці через питання і відповіді дітей» [5, 54].

Хоча У. Кравченко не стала літераторкою першої величини, все ж таки тогочасне жіноцтво творило так зване літературне галицьке середовище. У записках вона ділилася секретами письменницької майстерності, які є хрестоматійними: «...щоб удався лист, і до написання літературного твору, і до досягнення щастя в житті потрібна щирість почування. Коли в серці багатство чуття, то знайдеться і спосіб передати це чуття другому серцю. Теорію, як писати новели чи вірші, – так коротенько викласти трудно. Все-таки найважливіше для письменника це чуття. Формою легше заволодіти. Писати, що і як бачимо та в тій хвилині відчуваємо, і твір буде добрий. Таке гасло проголошує тепер громада молодих незалежних літератів» [5, 58]. Саме тому її

твори не полишають байдужими сучасників, змушуючи розмірковувати за долю жінки з прозового твору «Хризантеми».

Надаючи перевагу самоосвіті (вела лаконічні роздуми-нотатки про спостережене у природі й суспільстві, малюнки з натури, міркування про людське життя тощо, багато читала книжок з ботаніки) й, знаходячись у душевному вакуумі, не полишає можливості при вільній хвилині листуватися з товаришками по семінарії: «бачу, що вони невтомні трудівниці в душі любові і правди, – і виднокруг душі прояснюється» [5, 30]. Розуміючи користь від навчання рідною мовою, У. Кравченко відстоювала мовні питання перед управителями й батьками: «Тут наша мова повинна бути урядовою. І рада шкільна місцева має більшість наших членів, наш інспектор русин та й сам наш радник русин – гуцул із назви роду та вдачі. Так гарно все тут складається. Та не вміємо користати. А коли не в цілості, не відразу, то чому при кожній нагоді не пригадати дівчорі, хто ми, чий ми діти!» [5, 50]. За прихильність до фонетичного правопису та популяризацію ідей І. Франка і М. Драгоманова була звільнена з посади вчительки.

У школі У. Кравченко зазнала від колег багато прикрощів і зла за свої прогресивні національно-патріотичні ідеї виховання й навчання. Тому записки й живе дитяче спілкування було єдиною розрадою. Намагаючись якомога більше дати учням у позаурочний час порушувала питання про відкриття читальні «Просвіти» в будинку колишньої церкви. А щоденною своєю турботою вважала виховання морально здорової, мислячої дитини, про що нотувала: «Діти в школі потребують материнського серця» [5, 72], всі дивувалися, чому і в інших класах замість навчання діти галасують і відбувають покарання, а в класі народної вчительки ніколи не було чути ні крику, ні кари, ні биття. Зацікавлення дитини навчанням залежить лише від досвіду й майстерності педагога: «Пізнання індивідуальності дитини, – не жадання того, що над її сили; заохота, зацікавлення, нагорода – ось і цілий секрет в досягненні гарних успіхів у навчанні» [5, 73]. Часто діти надто жорстокі до всього, що їх оточує,

тому «Тут саме, в школі повинна дівчорі учитися милосердя. Милосердя повинно бути більше, ніж нужда. Милосердя повинно прогнати нужду з лиця землі...» [5, 74]. Не можна було в той час не торкнутися питань матеріальних, наголошувала вчителька на необхідності забезпечення дітей першочерговим: «Дайте дитині їсти, заспокойте перші потреби – й розбудиться душа дитини. Цілі дні проводить чорним сухарем, а лишене без освіти – на що виросте: на діда – чи на розбишаку?» [5, 75]. «Записки вчительки» Уляни Кравченко відображають її національно-філософські погляди на систему освіти, а педагогічна діяльність заслуговує на поцінування сучасниками.

Певний час постаті Н. Кобринської й Є. Ярошинської трактувалися як «галицькі емансипатки», «письменниці «другого ряду», тривалий час твори Є. Ярошинської були бібліотечною рідкістю, але сьогодні розставляє нові пріоритети, акценти в дослідженнях спадщини минулого, тому на часі висвітлення діяльності національно свідомої представниці української інтелігенції. Письменниця вбачала розвиток нації через освіту простого люду на його рідній землі прабатьківською мовою і піднесення ролі інтелігенції в цьому поступі. «До такої згоди на Буковині певне прийде, і коли і в одних, і в других буде на думці тільки нарід і його просвіта. Нехай ті всі чесні москальофіли та й українофіли з інтелігенції, мов за тою крицею, що притягає залізо, за магнесом звертають свої очі і своє серце до простого народу, то ніхто з них ніколи в своїм життю не заблудить. Завше виведе їх на просту дорогу той нарід, що від віків гине в біді та в темноті» [8, 356]. Вона не дочекалася омріяного часу, але за свій короткий вік багато встигла зробити у справі національного відродження. Спочатку сама жінка розпочала з вивчення української мови й читання класиків української літератури. Великий вплив справила на неї творчість Т. Шевченка. Так, в одному з листів до бібліографа І. Левицького читаємо: «В мені пробудилась національна самосвідомість, я сказала, що краще трудитись для свого народу, як для чужого, і під впливом таких думок написала-м повісточку: «Уроена слабість», котру

«Буковина» видрукувала. Се було для мене захоотою для написання по-руськи, бо хоть німецьке образоване відчуило мене від свого, то все-таки на дні серця тліла любов до мого народу, его мови і пісні» [8, 405]. З метою кращого розуміння національного характеру, духу народу Є. Ярошинська збирала народні пісні Буковини: «Я пізнала, що сей наш народ, котрий другі народи називають некультурним, має великі інтелігентські здібності, котрі нема кому розвивати, бо ледве хто йому сприяє» [8, 369]. Національним пафосом пройняті публіцистичні виступи просвітянки: «Дещо про буковинсько-руську інтелігенцію», «Як ведеться нашим селянкам на Буковині, коло Вікна», «Чого нам боятися?» тощо.

Загалом, XIX століття по праву вважають «жіночим ренесансом» (М. Крупка), бо гроно письменниць заявили про себе не лише як митці, а й як громадські діячки, які розвивали національну ідею, виховували національну самосвідомість, брали участь у формуванні держави й нації. Мемуари жінок-авторок демонструють жіночий досвід, художній світ жінки й художні засоби літературної виразності, які сприяють зображенню жіночих емоцій, типу мислення і світорозуміння. Письменниці

по-різному розкривають теми гендерно-феміністичного, морально-етичного, соціально-психологічного, екзистенційно-філософського, мистецького, історико-національного спрямування в мемуарних текстах, але специфічно, по-жіночому, засвідчуючи відмінність та винятковість жіночого погляду на життєві проблеми та їх розв'язання.

Список використаних джерел

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія / В. Агеева. — К. : Факт, 2003. — 320 с.
2. Вовчок Марко: Життя і творчість у документах, ілюстраціях, фотографіях / упоряд. М. Я. Омелянов, О. О. Білявська. — К. : Рад. шк., 1981. — 143 с.
3. Вовчок Марко. Твори : в 7 т. — К. : Наук. думка, 1967. — Т. 7. — Кн. 2. — 587 с.
4. Історія української літератури XIX ст. (70-90-ті роки) : підручник : у 2 кн. / за ред. О. Д. Гнідан. — К. : Вища шк., 2002. — Кн. 1. — 575 с.
5. Кравченко У. Записки учительки. — Львів : Априорі, 2010. — 176 с.
6. Павличко С. Фемінізм / С. Павличко. — К. : Основи, 2002. — 322 с.
7. Томіліна Т. Ю. Російська воєнна мемуаристика першої третини XIX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 Російська література / Т. Ю. Томіліна. — Херсон, 2004. — 19 с.
8. Ярошинська Є. Ще про руську інтелігенцію та про нарід на Буковині // Ярошинська Є. Твори / Є. Ярошинська. — К. : Дніпро, 1968. — С. 355—357.

HALYNA BONDARENKO, VALERIIA PUSTOVIT
Severodonetsk

SPIRITUAL DIMENSIONS OF WOMANHOOD OF THE 19TH CENTURY AS THE BASIS OF MORAL AUTHORITY OF THE UKRAINIAN NATION

The article analyzes the specific character of women's texts; special attention of researchers is focused on leading genres of memoiristics in the heritage of writers of the 19th century. Special emphasis is put on correspondence of leading figures, their role in revival of the national education foundations, establishment of equal rights with men. Factual evidence of selfless service of the first representatives of women's movement is presented.

Key words: woman, letter, women's writing, spirituality, nation.

ГАЛИНА БОНДАРЕНКО, ВАЛЕРІЯ ПУСТОВІТ
г. Северодонецк

ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ ЖЕНЩИН XIX ВЕКА КАК ОСНОВА МОРАЛЬНЫХ АВТОРИТЕТОВ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ

В статье анализируется специфика женского текста, внимание исследователей сосредоточено на ведущих жанрах мемуаристики в писательском наследии XIX века. Отдельный акцент делается на эпистолярии ведущих деятелей, их роли в возрождении национальных основ воспитания, установления равноправия с мужчинами. Приводится фактический материал о самоотверженном служении первых поводырей женского движения.

Ключевые слова: женщина, письмо, женский текст, духовность, нация.

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2016